

I have read and approved this proposal

21/12/08

תאריך אישור: 22.12.08

תכנית - מחקר המוגשת לאישור כתכנית לעבודת דוקטור

תאריך הגשה: ---

שם התלמידה: גילי המר Gili Hammer

מנחות: פרופי תמר אלאור, ד"ר עזיזה כוזם
Prof. Tamar Elor, Dr. Aziza Khazzom

נושא העבודה:

"כלוב הזכוכית המגדרי- מבט מבפנים":

כינון זהות נשית בקרב נשים עיוורות.

"Insights of the Glass Cage":

Blind Women and Gendered Identities.

מבוא: "לא נולדתי לתוך הראייה".

(מתוך דברי טליה¹, מרואיינת במחקר, עיוורת מלידה):

"אני חושבת על ההבדל ביני לבין הבחורה הרואה, המוקפת תכתיבים ודברים שמראים לה מה נכון ומה לא, מה טוב ומה 'בל יעבור באופנה'. מצד אחד, אנו אמורות כביכול להיות חופשיות מהתכתיבים האלה, כי אין פידבק וויזואלי רצוף ביום יום, ומצד שני אנו כלואות בתוך זה, כי אין מה לעשות- מישהו רואה יכתיב לי מה צריך. אנו צריכות ליצור לעצמנו מראה פנימית. תמטרה שלי היא למצוא את הקו הדק בין איפה אני משאירה ומבטאת את עצמי באופן הכי מקסימאלי, לבין איך אני משתלבת בתוך הנורמות הקיימות בעולם הוויזואלי" (ראיונות עם טליה, ספטמבר 07, מאי 08).

לפני כשנתיים, כאשר התחלתי מחקר זה לצורך עבודת התזה באנתרופולוגיה, נכנסתי לשדה שהיה עבורי זר, מטלטל ומרתק - שדה שמאפשר לי לנוע בין עולם ה"רואים" הוויזואלי לעולם ה"עיוורון", על גווניו השונים. תיאור מחקר זה מהווה המשך למחקר מקדים אותו ערכתי בתואר השני, שכלל שנה של עבודת שדה², ועשרה חודשים אינטנסיביים של קריאה וכתבה. מחקר זה עוסק בשלושה מושגים עיקריים בעלי עומק ומורכבות, כל אחד בפני עצמו, ושלושתם יחדיו: "מבט", "מגדר" ו"עיוורון". כפי שאסביר בהמשך, חיבור בין מושגים אלו, אשר כמעט ולא נחקר בעבר, עשוי להוות כר פורה לאמירות תיאורטיות חדשות ולהבנה סוציולוגית ואנתרופולוגית של מושג "המבט" ותהליך כינון זהות מגדרית הן בקרב נשים עיוורות, והן בקרב הרוב הרואה.

בעבודה זו, ברצוני להבין כיצד נשים עיוורות מלידה, שמעולם לא נחשפו למראה גופן/ גוף גברים ונשים אחרים ולמודל יופי וויזואלי, מעצבות, יוצרות ומשמרות תפיסות הנוגעות למגדר, נשיות ומיניות. מטרת העבודה הן, בין השאר, "פירוק" המושג "מגדר" כקטגוריה קוהרנטית המתייחסת לנשים כקבוצה אחידה, פירוק הקטגוריה "נשים בעלות נכויות", והבאה לקדמת הבמה והעין את המלאכותיות שבפרפורמנס המגדרי, על הפרטים הקטנים ביותר של מלאכת לימוד הגוף והמחשבת כיצד לנהוג כאישה. משדה חברתי שולי לכאורה, סמוי מן העין, אני מבקשת ללמוד על תחום חברתי "אפור", בו מצויות לדעתי נשים עיוורות, אשר בו זמנית "כלואות" בעולם הרואים, על תפיסותיו המגדריות והמיניות, אך במקביל גם מאתגרות אבחנות אלו והופכות את "טבעיותן" על פיהן. תובנות אלו עשויות לסייע גם בפענוח תפיסות מגדריות **בקרב נשים וגברים רואים**, כמו גם להבין מחדש את "המבט המחפץ" (ה-Gaze).

הכותרת, "כלוב הזכוכית המגדרי- מבט מבפנים"³, מבטאת דואליות זו של כוח והתנגדות; של המצאות ב"כלוב" זהות נשית, כלוב שקוף וקשה לסימון, ובו בזמן מבט על הכלוב **מבפנים**, המצביע על זוויות חדשות, ונוגע בקירותיו. פעולת התבוננות אקטיבית על כלוב זה מבצעת מהלך כפול של חקירה ותובנות חדשות ובמקביל- זיהוי של הכלוב כקיים ונוכח. זכוכית הינה שקופה, נוקשה, אך בו בזמן גם שבירה. דימוי זה נועד להצביע על "כלוב" משותף לכולנו.

נשים עיוורות מצויות במצב מיוחד בו דימויים וכללים וויזואליים שקופים עבורן, אך דווקא להן ישנה לדעתי אפשרות להצביע על תכתיבים אלו, כמי שלא "נולדו לתוך הראייה". חוש הראייה והשקיפות אינם מתעתעים בהן מאחר ובכדי להתמצא במרחב עליהן לגעת, לסמן, למשש. כך,

העדרו של מבט וויזואלי מבצע דה-קונסטרוקציה ב"מובן מאליו" התרבותי הנלווה לתהליך חברות לזהות מגדרית ומינית, והעיוורון עשוי לשמש כנתיב אפשרי לגבור על "אחיזת העיניים"⁴ של תהליך החברות הוויזואלי. אישה/ נערה עיוורת נאלצת לשנן לעצמה, באמצעות פרקטיקות של ביצועים לשוניים והתנהגותיים, את הכללים המקובלים בחברה הרואה בנוגע למראה חיצוני "נורמטיבי" והתנהגות נשית ומינית "תקינה"⁵. על מנת להבין מושגים כגון מגדר, נשיות ומיניות, הנתועים בצורה חזקה בשדה וויזואלי ומקבלים ממנו את משמעותם ומובנם ה"טבעיים", מבצעת החברה עבור נשים עיוורות תהליך של "תמלול". תהליך זה מפרש ומתרגם משמעות וויזואלית של קטגוריות מגדריות ומיניות בחברה, באמצעות פרקטיקות שאינן ויזואליות כגון מישוש, שמיעה וריח. תמלול ותרגום אלו מכילים בעיני *פוטנציאל חתרני*, מאחר והם מאתגרים את "טבעיותן" של קטגוריות חברתיות אלו.

בתהליך זה נוצר מתח בין מבנה חברתי *לפעולה* (Agency). מתח בין מבנה חברתי, המחברת נשים עיוורות ל"מטריצה ההטרוסקסואלית"⁶ ולמודל יופי מקובל, לבין הפעולה (Agency) של נשים עיוורות אינדיבידואליות, הבוחרות לאמץ או לדחות קטגוריות חברתיות אלו. במתח זה צומת חלל לפרשנות חדשה ומאתגרת, בה עשויים לשכון מבני משמעות חדשים, בים המסמן את ה"נשי" וה"מיני" בחברה, תחת קטגוריות בינאריות, מוגדרות וברורות.

כמו כן, כפי שאפרט בתיאור מצב המחקר, ברצוני להציע נתיב שונה להבין באמצעותו את מושג המבט. מחקרים רבים ומגוונים עסקו במושג זה, והוא בעל משמעות תרבותית רחבה. ניתוח הפנאופטיקון של פוקו יצר תפיסה מכוונת לגבי המבט - כצורת פיקוח ומשמע (פוקו, 1977). מחקרים אחרים, קודמים ומאוחרים יותר לפוקו, עשויים להתייחס למבט במשמעות שונה - כהכרחי בכיוון סובייקט אנושי רפלקסיבי (זימל, 1907, לאקאן, 1936), או כמייצג תרבות וויזואלית גברית, למולה יש להציע אלטרנטיבה בצורת דגש על מגע למשל (איריגארי, 1977). למרות תפיסתם השונה של מחקרים אלו את מושג המבט, ניתן לזהות בהם הנחות משותפות, התופסות מבט כמושג מרכזי, מבחינה חיובית/ שלילית/ ביקורתית והתמקדות ביכולת ראייה ממשית. ברצוני לנסות לצאת משיח זה, ולהציע תובנות העולות משדה ללא ראייה. בכוחן של תובנות אלו להצביע ולחשוף תהליכים חברתיים מובנים מאליהם עבור אנשים רואים, השבויים בשיח המרום/ ירא/ מבקר את המבט.

בנוסף, מחקר זה בודק תובנות חברתיות ממקום שאינו וויזואלי, במובן הפיזי של המילה, בקרב נשים הנמצאות במצב של "נראות" תמידית ("Permanent Visibility"), ללא יכולת להחזיר מבט אל מול החברה המערבית המודרנית, הרוויה ייצוגים וויזואליים של מגדר, נשיות ומיניות, או מול מראה גופן המשתקף במראה. מצבן מהווה דוגמא למבנה הפנאופטיקון, אותו ניתח פוקו כמשל לצורת ניהול הכוח בחברה המודרנית (פוקו, 1977), כאשר המבט הממשמע הופנס לתוך החברים בחברה ואינו זקוק למישמוע ברוטאלי מן החוץ, כפי שהיה נהוג בעבר (שם, 198). האסיר במבנה הכלא החדש נצפה באופן תמידי ע"י ישות בלתי נראית במגדל הפיקוח, במבט ממשמע אותו כינה פוקו Gaze, ומצוי במצב של "עיוורון", כאשר אינו יכול להבחין אף בצילו או בקולו של השומר (שם, 201). ברצוני לבחון מצב זה בקרב נשים עיוורות, הממלאות לכאורה בצורה ממשית אחר תנאים אלו, ולשאול האם מסקנותיו בדבר מנגנון הכוח והמשמוע בחברה יהיו נכונות גם לגביהן? איזה תפקיד ב"פנופטיקון של המגדר" מקבלים הנשים והגברים הרואים? והאם אישה

עיוורת מערערת על מודל כוח זה על ידי המיקום התרבותי שלה, בצורה בה "נכותה" עשויה להפוך ליתרון חברתי, או שמא מיקומה דווקא משמר יחסי כוח ומאלץ נשים עיוורות לדמיין את המבט הממשמע ביתר שאת

לבסוף, התנועה בין עולמות משמעות וויזואליים ובלתי וויזואליים, מזמנת מבט קרוב על המורכבות והאמביוולנטיות המצויות ב"פעולה" ובהתנגדות של פרט/קבוצה לסדר חברתי. ההסדרים התרבותיים, בייחוד בנושא פרפורמנס נשי ומגדרי בחיי היום יום, נוטים להיות נסתרים מן העין ולא ניתנים לשבירה ופירוק בצורה ברורה ואחידה. בכך נעוצה חשיבות המחקר, המציב שאלות חדשות בשדה חברתי שלא נחקר עדיין.

תיאור מצב המחקר :

"מבט ממשי ועיוורון מגדרי" - מתח בין שפע ומגוון לבין חוסר והעדר.

"ההגמוניה של שיח הראייה מאפיינת את התרבות המערבית כתרבות הממוקדת בעין ובמבט. זהו שיח המקנה זכות מיוחדת למה שנראה, ולאשליה שאם באמת נראה, אזי נדע את מהות הדברים. לגישה זו זרות מאד כל צורות הידע והתבנה שאינם על פי הראייה- הידע שיש למרסל פרוסט על עוגיית המדלן הנמסה בפה, למשל. זוהי גישה המקשה על הבנה של מצבי דמדומים - מצבים שבהם הגבולות לא בהירים והזהויות מעורפלות" (פריאל, 2005, 28).

תפיסות בנושא מגדר ונשיות בקרב נשים עיוורות⁷ מהווה נושא מחקר אשר לא נידון מעולם, מבחינה תוכנית, מתודולוגית ופוליטית. התייחסות תיאורטית למושג ה"מבט" הינה שופעת ומגוונת. בסקירת ספרות זו אתייחס אליו בארבעה רבדים: כמנגנון משמוע, כפי שמתואר ב"פנאופטיקון של פוקו" (Foucault, 1977), כצורת אבחנה בין סובייקט לאובייקט, מתוך ספרות פמיניסטית (קמיר, 2007, ברגר, 1972, מאלווי, 1975), כבסיס לכינון סובייקט אנושי רפלקסיבי (זימל, 1997, לאקאן, 2003), וכמטפורה להבנה ומוסר אנושיים (דאנדס, 1997, גלפז- פלר, 2003, פריאל, 2005, אלאור ושנהב, 2005). התפיסה התיאורטית התייחסה בדרך כלל למושג זה במשמעותו המילולית וחייבה יכולת ראייה ממשית, כמו מבט התינוק במראה אצל לאקאן, המבט המחפצן בקולנוע, במדיה ובאמנות בתיאוריה פמיניסטית, והשומר הרואה ובלתי נראה, הממוקם במגדל הפיקוק בפנאופטיקון של פוקו. גם מחקרים שביקרו צורת התייחסות זו וראו במיקום התרבות במישור הוויזואלי ביטוי לתרבות רציונאלית, גברית ופטריארכאלית (איריגארי, 2003), יצרו דיכוטומיה בין ראייה ומגע, ונתחו את המבט במשמעותו המילולית.

בנוסף, ספרות מחקרית בנוגע למגדר בקרב אנשים עיוורים הייתה "עיוורת למגדר" והתייחסה לאוכלוסיית העיוורים בכללה (סקוט, 1969, דשן, 1996). בניגוד לכך, מחקרי נשען על מגדר כפרמטר מרכזי בבחירת הסובייקט, שדה המחקר, והעולם העיוני עליו עבודתי מתבססת. מחקרים קודמים לא חתרו להבנה פרשנית של חיי נשים עיוורות עצמן, והזגש הושם בעיקר על יחס החברה כלפי אנשים בעלי נכויות וביקורת על מוסדות החברות והסטריאוטיפים התרבותיים, ללא התמקדות בנשים עיוורות, או בכינון זהות נשית (Hicks, 1980, Limay, 1990, Frame, 2003, 2004). ברצוני לענות על מגבלות אלו, ולתפוס את העיוורון כאפשרות פוליטית בעיצוב תודעה מגדרית ומינית אלטרנטיבית.

א. ניתוח תיאורטי של מושג המבט.

א.1. המבט הממשמע: צורת ניהול ופיקוח מודרנית.

"The divisions of the ring [in the Panopticon], those separated cells, imply a lateral invisibility. And this Invisibility is a guarantee of order. He who is subjected to a field of visibility, and who knows it, makes the constrains of power play

spontaneously upon himself; he becomes the principle of his own subjection"
(Foucault, 1977, 198).

מושג ה"מבט" עשוי ללמד על שתי משמעויות נפרדות: בראשונה מדובר במבט אקטיבי, מן המילה להתבונן, ובשנייה מדובר במבט המופעל כלפי האובייקט, כאשר מושא ההתבוננות הינו פסיבי. עמדות אלו מצביעות על יחסי כוח ופרשנויות נפרדות אותן עשוי "המבט" לקבל. בניתוח מבנה הפנאופטיקון יצר פוקו משמעות מכוונת למושג המבט - כאקט ממשמע, כאשר אדם נתון תחת שדה ויזואלי של אדם אחר ללא יכולת להחזיר מבט וחורט את יחסי הכוח על עצמו. האסיר במבנה הכלא החדש נצפה באופן תמידי ע"י ישות בלתי נראית במגדל הפיקוח, במבט ממשמע - Gaze, ומצוי במצב של "עיוורון" כאשר אינו יכול להבחין בשומר (שם, 201). בניתוח מבנה זה מצביע פוקו על תמה של פיקוח מודרני בעל אופי חדש, שבשונה מהכוח במאה ה-18, שהיה פיזי במהותו, כעת הוא מרוחק ובעל עוצמה רבה יותר. האסיר יודע שמישהו מסתכל עליו, מפנים ידיעה זו, מסגל שינוי התנהגותי ומפקח על עצמו. בצורה זו, פוקו ממקם רעיונות מן הספירה התרבותית- חברתית במרחב ובארכיטקטורה, וקושר בין תפיסות ידע המתפתחות במאה ה-18 על החברה והאוכלוסייה, לתפיסות מרחביות חדשות, המפתחות שיטות פיקוח על בני אדם. "כוח" הוא אינו דבר שיש ל- a על- b, אלא מנגנון שנמצא בידי רשות אנונימית, ואין זה משנה מינו, מעמדו או גזעו של העומד במגדל הפיקוח:

"It does not matter who exercises power. Any individual, taken almost at random, can operate the machine. The more numerous those anonymous and temporary observers are, the greater the risk for the inmate of being surprised and the greater his anxious awareness of being observed" (Foucault, 1977, 200).

נשים עיוורות, אותן אני חוקרת, מצויות במצב חברתי ופיזי של "נראות תמידית" ("Permanent Visibility") ע"י אחרים וחוסר יכולת לראות ולהחזיר מבט בעצמן. אפשר לראות במיקומן דוגמה ממשית למבנה הפנאופטיקון המתואר לעיל. ניתן לנתח מצב זה בצורה דואלית: מצד אחד, הן עשויות להפנים ביתר שאת את המבט הממשמע ולדמיין לעצמן את מנגנון הפיקוח המגדרי בחברה (בו אדון מיד), ומצד שני, היעדר מבט פיזי והעובדה כי הן אינן חשופות למודל ויזואלי של יופי ונשיות, עשויים לחוות פתח מילוט ממלכודת הפנאופטיקון המגדרי.

א.2. תפקיד המבט בניהול נשיות "נכונה": המושג "Gaze" בתיאוריה פמיניסטית.

"נשיות מושגת (אם היא אמנם מושגת) באמצעות תהליך ארוך של מאמץ לאלץ את הגוף להיענות לאידיאל נשי. אך עדיין עלינו לשאול 'מי הוא המפקד העליון במשטר המשמעות של הנשיות?' העובדה שאין גורם מסוים שניתן לראות בו אחראי היא שמבדילה אותו ממשטר משמעות אחרים. היא גם מה שמקשה לבקר ולשנות" (מילס, 2005, 124).

ברצוני לעשות שימוש בתובנות פמיניסטיות על עבודתו של פוקו⁸. מפאת קוצר היריעה, לא אפרט לעומק את המחלוקת הפמיניסטית בנושא זה, אך לדעתי ניתן להשתמש במשנתו של פוקו, למרות ה"עיוורון" המגדרי שבה, על מנת ליצור תובנות פמיניסטיות חדשות ומועילות. פוקו לא

ראה חשיבות בזהות המגדרית של ה"סוהר" או ה"אסיר", אך תיאוריה פמיניסטית עושה שימוש נרחב במושג ה-Gaze. כותבת על כך אנגילה קינג:

"The female body exemplifies Foucault's arguments about discipline. It illustrates just how applicable to discussion of the female body his work is, yet how ironic that he never acknowledged it" (King, 2004, 29).

בנוסף, הוגות פמיניסטיות מצביעות על כך ששיתוף פעולה בין תיאוריה פמיניסטית לבין תובנותיו של פוקו יכול ליצור דיאלוג סביב נקודות דיון משותפות כגון זיהוי הגוף כאתר של כוח והפעלה לוקאלית ואינטימית של כוח בניגוד להתמקדות בכוח המדינה ברמת המאקרו. בעיני אימוץ העמדה ה"פוקואינית" כלפי מושג ה"כוח" בחברה הינו בעל תועלת סוציולוגית, מסייע לבחון את הנשים העיוורות כקבוצה חתרנית, הפועלת מלמטה למעלה ולהצביע על הדרכים הבנאליות והיום יומיות בהן ה"כוח" יוצא אל הפועל בתהליך כינון זהות מגדרית.

המושג Gaze קיבל בהגות הפמיניסטית את המשמעות של "מבט מחפצן" ועלה לדיון בהקשרים שונים כגון ביקורת התרבות, הקולנוע, האמנות והמשפט (קמיר, 2007, 187). קמיר טוענת כי המבט מהווה כלי עיקרי בהבחנה בין סובייקט לאובייקט בחשיבה המערבית האקזיסטנציאליסטית. לדבריה (ובעקבות אחרים/ות), על פי ניתוח פמיניסטי רדיקלי, מבט מחפצן הינו האמצעי המרכזי דרכו גברים מכוננים את עצמם כסובייקטים ואת הנשים כאובייקטים. טענה זו באה לידי ביטוי גם בביקורת האמנות החזותית של ברגר, כאשר לטענתו הגברים ביצירות האמנות פועלים ואילו הנשים "נראות", ומסתכלות בעצמן כמושא מבטיחם של אחרים (ברגר, 1972, 51, בתוך קמיר 2007, 185). ניתן לראות טענה דומה בביקורת הקולנוע של מאלווי, לפיה נשים מובנות על המסך כמי שמציגות עצמן לראווה, כאשר כל מהותן הוא להיות נראות ע"י אחרים- גברים, ולגרום להם סיפוק והנאה (מאלווי, 1975, 125). בנוסף, הנשים הצופות בקולנוע צריכות "לפצל" עצמן, לאמץ עמדה של צופה גברית ובמקביל לזהות עצמן כסובייקטים של המבט הגברי (שם, 128).

ברצוני לבדוק טענות אלו במערכת היחסים החברתית בין נשים רואות לנשים עיוורות ולשאול האם כל אישה "מפוצלת" כפי שטוענת מאלווי, או אולי ניתן לאתר מערכת כוחנית נפרדת בין אישה עיוורת לרואה? קמיר, ברגר ומאלווי מתייחסים לחשיבותו של המבט ביחסי הכוח המכפיפים נשים לכדי אובייקטים, אך כמו פוקו, אינם מתייחסים לראייה במובן הממשי של המילה. ברצוני לשאול האם נשים עיוורות מתמודדות עם מבטים מחפצנים, המופנים מנשים וגברים גם יחד, ומתן האסטרטגיות והפרקטיקות שלהן מול מבטים אלו? האם הן יהיו שונות מאלו של נשים רואות, אשר תיאוריות פמיניסטיות טוענות כי גם הן "עיוורות", מאחר ואין ביכולתן להחזיר מבט כאובייקט שווה ערך?

במסגרת ביקורת היופי, הוגות פמיניסטיות מתייחסות לתרבות פטריארכאלית עכשווית כאתר בו שוכן פנאופטיקון גברי, כאשר נשים עומדות מול מבטו ותחת שיפוטו. לפיהן, אישה חיה את גופה כ"נראה" ע"י אחרים, על ידי פטריארכיה אנונימית, וכל אחת נדרשת להשתתף במשחק זה (Bartly, 1988, Wolf, 1999). יחסי הכוח בין מכתבי אפנה ויופי לבין צרכנית הקוסמטיקה המשתמשת באיפור למשל, אינם יצירתיים כמו בין "אמן" ל"קהל": נשים חייבות להפוך לגדולות או קטנות יותר בממדי גופן ומשקלן, הן אינן "מרוויחות" כוח חברתי אמיתי מניהול נשיותן,

וצריכות להלך באופן זהיר על "חבל דק" על מנת לא להיחשב מוזנחת או פרובוקטיבית מדי. הוגות העוסקות במבט הממשמע במסגרת תיאוריה פמיניסטית מעלות לדיון שאלות כגון מי הם הממשמעים, מי יושב בראש "מגדל הפיקוח של הנשיות"? ומתנגדות לרושם המוטעה כי נשיות הינה וולונטרית או טבעית, רושם שעשוי להיווצר עקב האנונימיות של מנגנון המשמוע, השפעתו הרחבה והיעדר מוסד רשמי וסמכות המפעילה אותו. וולף ממקמת את הכוח החברתי בידי תעשיית היופי הקפיטליסטית, ומקדישה את עיקר הניתוח לייצוגים ויזואליים של יופי נשי כגון מגזינים, שלטי חוצות, עיתוני נשים, וצילומי דוגמניות (Wolf, 2002, 68). ברצוני לבדוק את הנתותיה בקרב נשים אשר לעולם לא נחשפו למודלים ויזואליים של יופי נשי ולשאל האם המנגנון הדכאני אותו היא מזהה בתעשיית היופי הוויזואלי תקף גם לגביהן, ובמידה וכן, מה עשוי להיות מקורו במצב של העדר חוש ראייה?

בעבודת הדוקטורט אתיחס גם להנחות יסוד בתיאוריה קווירית, ולביקורת של גיודית באטלר על הנחות פמיניסטיות, כגון קיומו של סובייקט נשי וקדימות מין למגדר (באטלר, 1990). אקיים דיאלוג עם תיאוריה זו, ואעלה שאלות כגון האם ניתן לראות את ה"פרפורמטיביות"? כצורת תיווך ותמלול של שדה משמעות ויזואלי לבלתי ויזואלי, ובמה שונה דומה פרקטיקת הדראג, החושפת את החיקוי ואי הטבעיות של המגדר, מפרקטיקות אותן מבצעות וממציאות נשים עיוורות! בנוסף, באטלר שמה דגש רב על פרקטיקות של חיקוי, המעצבות את האשליה בדבר גרעין מגדרי פנימי (שם). האם ניתן לומר כי נשים עיוורות "מחקות", כאשר אין באפשרותן להיות חשופות למודל ויזואלי? ובהשאלת משפטו של פוקו, "הנפש היא הכלא של הגוף" (פוקו, 1977, 29), האם העיוורון מהווה "כלא של הגוף" או דווקא שחרור ממנו?

א.3. ניתוח אלטרנטיבי(?) של מושג המבט: כינון סובייקט אנושי רפלקסיבי.

"אני מופקט בעולם מופקט... באשר אני חווה את עצמי כמי שמביטים בו, מתגשמת עבורי נוכחות טרנס עולמית של האחר... הוא [המביט בי] עושה זאת באשר הוא אינו מופרד ממני על ידי שום מרחק, אלא רק על ידי טבעו כאחר. באמצעות מבטו של האחר אני מתנסה באופן קונקרטי בכך שישנו דבר מה מעבר לעולם. האחר נוכח בפניי ללא כל תיווך... אני חווה את האחר כסובייקט חוכשי ומודע" (סרטר, [1943] 1997, 72).

מסורת אנתרופולוגית מצביעה על רפלקסיה עצמית והיכולת לראות את הסביבה ובו בזמן להביט בעצמנו, "להיות בתוך הפרספקטיבה של עצמנו", כמייחדות את החוויה האנושית ומכוננות סובייקט אנושי רפלקסיבי (לנדמן, 1980, זלצמן, 2008). לנדמן, בספרו "האדם בעיני עצמו, אנתרופולוגיה עיונית" מסמן את היכולת לחשוב על עצמנו בצורה חברתית כתכונה המבדילה את האדם מבעלי החיים ושוכנת בבסיס כל יצירה תרבותית, אותה מבקשת לחקור האנתרופולוגיה:

"העובדה שהאדם יכול לתפוס את האני מעלה אותו לדרגת גבוהה לאין ערוך מכל יתר היצורים על אדמות. היא שעושה אותו אדם, כלומר יצור שמעמד וכבוד מבדילים אותו הבדלה מוחלטת מעצמים... לעמוד בתוך הפרספקטיבה שלו ומחוצה לה- זה מעמדו של האדם. לכן משחק הוא תפקיד כפול- להיות, ולדעת על עצמו ידיעה ממרחק" (לנדמן, 1980, 37, 147).

לצד רעיונות אלו, מחקרים קודמים¹⁰ לניתוח הפנאופטיקון של פוקו, רואים במבט צורת אינטראקציה חדדית ואף הכרחית לשם כינון אנושיות רפלקסיבית. תפיסה זו שונה מתפיסת המבט בניתוח הפנאופטיקון, המתייחסת אליו כצורת ניהול ופיקוח כוחנית.

ב"שלב הראוי" מתייחס לאקאן למבט ומצביע עליו כרגע מכונן ביחס האדם לדמותו ולסביבתו (לאקאן, 1936, בתוך: ואנייה, 2003). לטענתו, יחס זה לראי נוצר מגיל שלושה חודשים, כאשר התינוק מכיר בו את דמותו באמצעות התנהגות המסתמכת על חיקוי, תנועות משחק, והפגנת שמחה. כך נוצרת אצל הילד הזדהות מאחר והוא מפנים דימוי: הסובייקט פוגש את צורת גופו, המעניקה לו תחושת אחדות ושליטה, בזמן שהוא עדיין במצב של תלות באחר. הזדהות זו, הבונה את האני, מגדירה אותו גם כאחר, וממקמת אותו בסופר אגו. שלב זה מהווה צומת המחבר בין המערכים הדמיוניים, הסימבוליים והממששים. לאקאן מתייחס גם לאמנות, ומסביר כי בציור נמצא "מקום מוחמץ": "היעדרות כתוצאה של הנקודה המתה, נקודת העיוורון - שהיא מרכיב יסודי בראייתנו" (שם). במעבר אותו מבצע האומן מן אובייקט הציור אל בד העבודה, קיימת נקודת עיוורון, בה מתחוללת היצירה. בהתאמה - קיים "חור"/"חלל" גם בהבניית הסובייקט: נקודת זמן בה הילד פונה לעבר האם, כדי לקרוא במבטה הסכמה/הכרה, ולאחר מכן פונה בחזרה אל ההדמיה-אל הראי. ברגע זה נוצרת הבנה רפלקסיבית של הסובייקט את עצמו. זימל במאמרו, "הסוציולוגיה של החושים", רואה בעין איבר ייחודי, המעניק ומקבל בו זמנית, בניגוד לאוזן אשר רק לוקחת על ידי השמיעה, כפי שנכתב:

"Among the individual sensory organs, the eye is destined for a completely unique sociological achievement: the connection and interaction of individuals that lies in the act of individuals looking at one another. This is perhaps the most direct and the purest interaction that exists. In the same act with which the human subject seeks to recognize its object, it surrenders himself to the object. One can neither speak properly while listening nor listen properly while speaking, whereas the eye fuses both in the miracle of the look" (Simmel, [1907] 1997, 115).

בניגוד לניתוח הפמיניסטי של המבט המחפצן, המבדיל בין סובייקט לאובייקט, וממקם את האישה תחת מבטו של הגבר, לאקאן וזימל מנתחים התבוננות של אדם אחר בנו כמכוננת את הסובייקט האנושי. בצורה זו, הימצאות בשדה ראייה של אדם אחר לא מהווה אקט כוחני אלא שסע הכרחי בזהות. ה"חפצון" מקבל משמעות מעבר ליחסי כוח בין המינים, ומתקשר לעולם החפצים, הגוף, ונקודת עיוורון המשותפת לכל בני האדם.

לוס איריגראי מציעה את חוש המישוש והמגע כאלטרנטיבה לתרבות גברית - ויזואלית בניסיון למצוא פיתרון מסוג אחר למילכוד המבט הממשמע:

"עדיפות המבט ואפליית הצורה, כולן זרות עד מאד לארוטיות הנשית. האישה מתענגת יותר

ממגע מאשר מבט, והכנסתה לכלכלה הסקופטית [של שדה הראייה] השלטת מסמלת שוב את

שיוכה לפסיביות: היא תהווה אובייקט יפה להתבוננות (איריגראי, [1977] 2003, 18).

לטענת, גם תיאוריות אלו, המנסות לתת משמעות אחרת למבט, שאינה שדה כוח ממשמע, יוצאות מנקודת הנחה **משותפת** לתיאוריות קודמות. יכולת ראייה ממשית מקבלת מקום מרכזי לא פחות ממקום המבט בתיאוריות המתייחסות אליו בצורה כוחנית שלילית. בשני המקרים מדובר בשיח הממוקד במבט ובראייה. פריאל במאמרה שואלת בדבר האפשרות לכוון שיח שאינו

ממוקד במבט. היא מבקרת את הגמונית המבט בתרבות המערבית ומציעה כי העליונות הניתנת להבנה היוזואלית יוצרת קטגוריות דיכוטומיות, ומונעת הבנה של "מצבי דמדומים" (שם). במחקרי ברצוני להמשיך קו מחשבה זה.

ב. משמעותם התרבותית- חברתית של "המבט" וחוש הראייה.

"באת אלי את עיני לפקוח/ וגופך לי מבט וחלון וראי/ באת כלילה הבא אל האוח/ להראות לו בחושך את כל הדברים" (גולדברג, 1977).

מושג ה"מבט" וחוש הראייה הם בעלי משמעות תיאורטית- תרבותית עמוקה ומגוונת. עיוורון ולקות ראייה מהווים מגבלות פיסייות מהם סובלים מספר קטן יחסית של אנשים, ביחס לאוכלוסיית הנכים ולאוכלוסייה הכללית בארץ ובעולם. עם זאת, זוהי מגבלה בעלת משמעות רחבה במחקר אקדמאי, בספרות, בקולנוע, בשירה ועוד. על פי דשן, מבין כל הסובלים מנכויות ומחלות, העיוורים מושכים תשומת לב רבה ביותר, דבר שבא לידי ביטוי גם בתוכניות דרמה אמריקאיות בקולנוע ובטלוויזיה (קלובאס, 1988, בתוך: דשן, 1997, 15). בשנת 2007, חיו בישראל למעלה מ- 27,500 איש שהוגדרו כעיוורים (בעלי תעודת עיוור, כשליש מהם עיוורים מוחלטים), כ- 0.36% מכלל האוכלוסייה¹¹. על פי שירותי הבריאות באוניברסיטת קווינס והמועצה לשלום הילד באירלנד, מפאת היעדר נתונים אפידמיולוגיים מדויקים, מספרם המדויק של עיוורים בעולם אינו ידוע, וארגון הבריאות העולמי מעריך את שכירות העיוורון בעולם כ- 0.7%. נתונים אלו מראים כי מספר העיוורים ולקויי הראייה בעולם עומד על כ- 1% בממוצע מן האוכלוסייה וכשליש אחוז מן האוכלוסייה בישראל. מספרים קטנים אלו עומדים בסתירה למשמעות התרבותית הרחבה של העיוורון.

ואגנר- לאמפל ואוליבר תארו במאמרם "Folklore of Blindness" (Wagner-Lampf & Oliver, 1994), את האמונות הטפלות והדעות הקדומות המאפיינות את הפולקלור והמיתולוגיה בנוגע לעיוורון. לדבריהם, מימי קדם הראייה נתפסה כחשובה מבין החושים, ועל כן העיוורון היווה את הפגיעה הפיסית ממנה אנשים חששו ביותר (שם, 268). לטענתם יחס החברה לעיוורים הינו אמביוולנטי, ומכיל אמונות סותרות. מצד אחד, הם מתוארים כקדושים וכנביאים, ומן הצד השני כחוטאים וכמנוזים. האמונות השליליות לגביהם טוענות כי אנשים עיוורים הם חסרי אונים, רשעים, בעלי מחלה מדבקת וראויים לגורלם. מן הצד השני, מצויות אמונות בדבר יכולותיהם המיוחדות והמוסריות כגון חוש מוסיקלי, יכולת ניבוי עתידות ויכולת שיפוט אובייקטיבית (בדומה לאלת הצדק מכוסת העיניים). הכותבים מביאים דוגמאות ממיתולוגיות, מן הספרות העממית של שוודיה, פינלנד, יוון, ספרד וילידים בקנדה ובארה"ב, ומסיפורים עממיים של הודו, אירופה, אפריקה וצפון אמריקה, המתארים אנשים שהתעוורו בשל חטאים כגון שבועת שקר, אונס, גילוי עריות ועוד. Sentumbw מתאר את הבעיות עימן מתמודדות נשים עיוורות באוגנדה (1995), כאשר אמונות טפלות ומוטעות בקשר לעיוורון מובילות לכך שהן נתפסות כפרטנריות מיניות פוטנציאליות אך לא כרעיות ראויות (שם, 172). תפיסת החברה לגבי אנשים עיוורים, בצירוף האופי הציבורי- חברתי של תפקיד הרעיה במדינה, מביאים לזיהוי איבוד

ראייה עם חוסר יכולת תפקוד פיסית, תופעה הנקראת "Spread" – הנחה כי איבוד יכולת פיזית אחת מוביל בצורה ישירה לנכות בתפקודים פסיים אחרים (שם, 157). לדבריו, הנחות חברתיות אלו נפוצות בארצות רבות נוספות כגון ניקרגואה, נורווגיה, וישראל (Bruun, 1983, Haugann, 1989, Deshen, 1987 בתוך: Sentumbw, 1995), ומשפיעות על אפשרויות הנישואין של נשים עיוורות. אלן דאנדס, במאמרו "לראות, משמע: להאמין" (דאנדס, 1997), מדגים את עליונות חוש הראייה בתרבות האמריקאית, דבר הבא לידי ביטוי בייצוגים תרבותיים רבים שפרשו את היכולת "לראות" – כאמצעי להבנת המציאות החברתית. ניתן לראות ביטויים לכך בשפה, כגון: "Observe the law" (שם, 32), "Seeing is believing", "It's good to see you" (שם, 34). לטענתו, למטאפורה עממית זו, המבטאת "נטייה שורשית לשימוש בחוש החזותי", ישנה השפעה גם על החשיבה המדעית, כאשר באנתרופולוגיה למשל קיימת הדרישה לביצוע תצפית משתתפת¹², וחתימה ל insight – תובנה המושגת באמצעות הסתכלות חודרת ומעמיקה (שם, 35). גלפז- פלר מדגישה את מוטיב הראייה בסיפור שמשון כאשר ניקור עיניו בידי הפלשתים ועיוורונו הפיסי, הביאו להתפכחותו ולראייה נכונה יותר של המציאות (גלפז- פלר, 2003, 6).

סראמאגו, בספרו "על העיוורון", (1995), ממשיל את הכוח לראות "ליכולת להכיר, לזהות, להזדהות, לבחור, להבין, לחשוב, לשפוט, לעשות מעשה" (אלאור ושנהב, 2002, 195). סאראמאגו משתמש ב"עיוורון" כמשל למצבה המוסרי של החברה המודרנית, וכתסריט אפשרי למקרה בו נאבד צלם אנוש ותשרור אנרכיה חברתית. אובדן הראייה הקולקטיבי המתואר בספר מוביל למצב חברתי קשה, הכולל קניבליזם, אלימות, אונס ועוד (שם). מאמר נוסף המתיחס לספרו של סאראמאגו, הינו "על עיוורון ומגיפה: מסופוקלס ועד סאראמאגו" (פריאל, 2005). הכותבת מתארת את "שיח הראייה" המערבי, המתיחס ל"חשיבה" כצורה של "ראייה", כמקנה זכות רציונאלית ובהירה למה שנראה לעין, לאור היום. בדומה לאלאור ושנהב, פריאל רואה במגיפת העיוורון הלבן של סאראמאגו מטאפורה לפשיטת רגל מוסרית (שם, 40). מגיפה זו, כמגיפות ספרותיות נוספות כדוגמת התפשטות הדבר אצל קאמי ומוות ועקרות בטרגדיה היוונית של סופוקלס, נועדה לטענתה להזהיר מפני דה- הומניזציה שעלולה ללוות את מהפכה הקדמה והתכונה, שלמרות דומיננטיות חוש המבט, אינה חפה מ"חשיכה" מוסרית. לאור ייצוג הנרחב של חוש הראייה והמבט בתרבות המערבית על ביטוייה השונים, במחקר זה ברצוני "לשחק" עם המושגים "ראייה" ו"עיוורון", ולהצביע על העיוורון כאפשרות לתפיסה חדשה של המציאות, ובמקרה זה- תפיסה אלטרנטיבית של המושג מגדר, שאינה "הולכת שולל" אחר חוש הראייה.

ג. מחקרים בנושא מגדר ומיניות בקרב אנשים עיוורים.

תפיסות בנושא מגדר ונשיות בקרב נשים עיוורות, מהווה נושא מחקר אשר לא נידון מעולם, מבחינה תוכנית, מתודולוגית ופוליטית. פטריק וויט, במאמרו "Sex Education, Or How The Blind Became Heterosexual" (White, 2003), משער כי הסיבות האפשריות לדלות החומר המחקרי בנושא מיניות בקרב אנשים עיוורים, נעוצות בכך כי המילה הכתובה התפתחה מראשיתה כטכנולוגיה המיועדת לרואים, ומאחר ויועצים לחינוך מיני שיערו כי הם יודעים טוב

יותר על מיניותם של אנשים עיוורים מאשר התלמידים עצמם (שם, 133). לדבריו, המחקרים שנכתבו עד כה בנושא זה היו מעטים וזהים מבחינת מקורם ההיסטורי - גיאוגרפי ותוכנם, והתמקדו בשאלה כיצד להתגבר על בעיית הקניית החינוך המיני לילדים אלו (שם). דברים דומים מאפיינים את הכתיבה האמריקאית בנושא זה סביב שנות ה-80, שזיהתה ב"מיניות העיוורת" בעיה וסכנה, אותן יש לפתור בצורה פדגוגית, בכדי להתגבר על האפשרות בה ילדים לא ירכשו זהות מינית הטרנסקסואלית, ויחיו בתחושות של אי וודאות בנוגע לגופם, לגוף אחרים ולמיניותם (שם, 135). וויט מצטט את סלויין, שטען כי התבניה החברתית של המיניות "Is so heavily visual", עד כי נראה בלתי אפשרי לאדם עיוור להתמודד עמה בצורה משמעותית (Selvin, 1979, in: White, 2003, 136).

תפיסת העיוורון כ"בעיה", העלולה להשפיעה על תפיסה "תקנית" של גוף ומיניות, מצויה גם במאמרה של היקס: "Relationship and Sexual Problems of the Visually Handicapped" (Hicks, 1980), המתאר את הבעיות ביחסים בין - אישיים ומיניים עימן מתמודדים אנשים עיוורים. היקס מציעה תכנית חינוכית חדשה, במטרה להתגבר על בעיות כגון אי הבנה אנטומית של גוף האישה והגבר, קשיים ביצירת קשר עין עם בן המין השני, וקושי בקיום יחסי מין (שם, 172). לדבריה, האדם העיוור מצוי בבעיה מאחר ואינו יכול לדעת מה "נכון" חברתית במצבים שונים, למשל- מה אנשים אחרים לובשים או עושים במסיבה, או מתי מקובל לנשק מישהו (שם, 167). דוגמאות נוספות לספרות הרואה בעיוורון "בעיה", אותה ניתן ורצוי לפתור בעזרת פדגוגיה חינוכית, באות לידי ביטוי ביום עיון של חטיבת הסטודנטים העיוורים באוניברסיטה העברית בירושלים, "היבטים פסיכולוגיים בתפקודו של העיוור וליקוי הראייה", בשנת 1985. קרקובר, בהרצאתה בנושא "הפרעות מוטוריות וקוגניטיביות בהתפתחות הילד העיוור", הדגישה כי ילד זה אינו מסוגל לחקות את הוריו וסביבתו, דבר הגורם ללמידה איטית ומאוחרת יחסית (קרקובר, 1985, 4). כך, ללא הדרכה נכונה להורי וסביבת הילד, הוא יהיה מופנם, מנותק מן הסביבה, ועלול לסבול מהפרעות נפשיות המתרגמות לפיגור שכלי וחוסר פוטנציאל רגשי (שם). קומס, בהרצאתה "גיל ההתבגרות והפרובלמטיקה שב"עיוורון" (קומס, 1985, 12), טענה כי על הילד העיוור חלות אותן בעיות המאפיינות את גיל ההתבגרות, "אלא שיש להן גוון משלהן, בעצם ההתמודדות עם חסר, עם אי תקינות" (שם). לטענתה המתבגרת/עלולים לסבול מרגשות אשם בעקבות מגבלת הראייה, ויהיו חסרי ביטחון בנוגע ליכולותיהם החברתיות כגון יצירת קשר עם בן המין השני, קשרי נישואין, והולדת ילדים. בתשובה לשאלת הקהל, כיצד ניתן לאפיין את דימוי הגוף של המתבגרת העיוורת והאם היא שלילית יותר מזו של "הנערה הפיכחת", ענתה קומס כי לנערה עיוורת קשה לארגן את האינפורמציה בנוגע לגופה בגלל הטאבו החברתי על נגיעה בגופה או בבן המין השני (שם, 15).

אם כן, ניתן לראות את הישנותה של הטענה כי העיוורון הוא בראש ובראשונה "בעיה" עמה נאלצים להתמודד ההורים, המשפחה, בית הספר, התינוק, המתבגר והמבוגר העיוור, לאורך כל חייו. העיוורון נתפס כ"חוסר", כ"אי תקינות", ובעל פוטנציאל להשפעות הרסניות על חיי האדם הסובל ממנו. נאלצתי להביא דברים מיום עיון שנערך באקדמיה בשנת 1985, מאחר ומחקרים העוסקים באנשים בעלי מגבלת ראייה כמעט ולא נעשו באקדמיה הישראלית והעולמית. בחודש

דצמבר 2007 נערך בבית הספר לחינוך באוניברסיטת חיפה, יום עיון בנושא זה. בתחילת הדברים נאמר כי זהו יום העיון השני מסוגו (העוסק בעיוורון) שנערך אי פעם בארץ ("על הראייה בחג האורים", 2007).

מאמרים בתחום הידע של נכות/מוגבלות (Disability) עסקו גם הם במיניות ודימוי עצמי של נשים בעלות נכות פיזית, אך כמעט ולא נמצאים מחקרים הנוגעים בצורה ספציפית בתפיסות מגדר ומיניות בקרב נשים עיוורות, ורובם עוסקים בנשים בעלות פגיעת גפיים ובמשמעות החברתית המתלווה לנכות נרכשת במהלך החיים המחייבת את האישה להלך בעזרת כסא גלגלים, קביים, או אברי גוף מלאכותיים (מושל, 2005, Reyman, 2003, Lonsdale, 2003, Tremain, 1990). מחקרים אלו מדגישים את אופיו "התרבותי" של מושג ה"נכות" - כתיגו חברתי שאינו ביולוגי/אובייקטיבי, ואינו נובע מן המגבלה הפיזית עצמה אלא ניתן לאדם בתהליך הבנייה חברתית. בצורה דומה, מחקרים מעטים שנגעו בנושא נשים בעלות "נכות חושית" הניחו כי תיוגן כ"נכות" הוא חברתי בלבד, ויש "לחנך" את החברה לראות בהן "נורמאליות", על תפקודי החיים השונים, ביניהם גם המיניות. במאמרה, Limaye "Sexuality and Women with Sensory Disability", (2003), עסקה במיניות בקרב נשים חירשות ועיוורות. לדבריה, זהות מינית נרכשת בתהליך חברתי פסיכולוגי וקוגניטיבי מורכב, הבא לידי ביטוי בפעילויות יום יומיות כגון עבודה, הבעת חיבה, מגע, ערכים ועוד (שם, 89). בדומה לנאמר ע"י וויט והיקס טוענת לימאי, כי ילדים בעלי נכות וילדים עיוורים בפרט, יתקלו בבעיה כפולה בנושא תפיסת המיניות. ראשית, הילד הנכה מוגדר כ"שונה" מרגע לידתו, ומיניותו מודחקת (שם, 92). שנית, ילדים מקבלים את רוב המידע המיני בצורה וויזואלית, דבר שנמנע מילדים עיוורים. ילדים אלה יתקשו בהבנה וחקיוי של סימנים ודפוסי התנהגות שאינם וויזואליים כגון תנועות גוף והבעות פנים, דבר שעלול להוביל להתנהגות חברתית בלתי "תקינה":

"The important of vision in sexual communication and stimulation is enormous. It is only through vision that one can see a man/woman to whom one is attracted" (95).

בנוסף, לימאי כותבת כי נשים בעלות נכות חושית עלולות לגדול בסביבה חברתית שתמנע מהן לבוא במגע עם אחרים, תבודד אותן ותשלול מהן חינוך מיני ומידע בסיסיים, כגון אנטומית הגבר והאישה. הכותבת מציעה לפתור בעיות אלו ע"י תוכניות חינוך המיועדות למשפחה ולבתי ספר לחינוך מיוחד, שתכלול עזרים מיוחדים לחינוך מיני של ילדות עיוורות והחברה הסובבת בנוגע ל"נורמאליות" שלהן, ולעובדה כי צרכיהן ורצונותיהן המיניים זהים לנשים רואות (שם, 99). לימאי יוצאת כנגד ההנחה הרווחת כי נשים עיוורת וחירשות הן א-מיניות, ומבקשת לעזור להן ללמוד על מיניותן. עם זאת, היא מכנה את התהליך אותו ברצונה לחולל "בריאה" ו"נורמאלי", דבר שעשוי להעיד על מסלול הטרוסקסואלי. לימאי אינה רואה בעיוורון הזדמנות לערער על החברות המינית ה"בריאה" ומבקשת לנתב נשים עיוורות וחירשות למסלול מיניות "תקינה" (שם, 100).

מחקרים נוספים שעסקו בתחום זה שייכים לאנתרופולוגיה וסוציולוגיה של נכות, שהתנגדו לתפיסת מגבלת הראייה כ"בעיה", והתמקדו בבעיות עימן נאלצים אנשים וילדים עיוורים ולקויי ראייה להתמודד, וביחס הסביבה כלפיהם. סקוט השאיל את משפטו של סימון דה-בובאר, וכתב:

"Blind man are not born, they are made" (Scott, 1969, 121).

ספרו נחשב לפורץ דרך באנתרופולוגיה של נכות ובחקר העיוורון. סקוט טען כי "עיוורון" הינו תפקיד חברתי נרכש בתהליך החברות, ועל כן - תכונות אופי, התנהגויות, ויכולות, המיוחסות לאנשים עיוורים אינן נובעות ממגבלת הראייה אלא מן החברות אליה (שם, 31). הוא יצא בביקורת כנגד מוסדות המסייעים לאנשים עיוורים בטענה כי הם יוצרים עבור אוכלוסייה זו חוויה של "להיות עיוור" ומחברתים אותם לתפקיד זה (שם, 121). בסקירת ספרות מחקר בנושא עיוורון הוא כותב כי המידע שנכתב ונאסף נבע מתפיסות סטריאוטיפיות, פסיכולוגיות, או כאלה המבוססות על אמונות טפלות פולקלוריסטיות, המייחסות לאדם העיוור מלנכוליה, תלות, חוסר אונים וחיים בחשיכה (שם, 4). עבודה דומה, שנעשתה במסגרת עבודת שדה אנתרופולוגית בישראל, היא ספרו של שלמה דשן, "במקל מתקפל" (דשן, 1996). בדומה לסקוט, דשן מערער על תפיסה מהותנית של האדם העיוור במטרה "לגלות את ההבניה החברתית של מצב פיסי זה" (שם, 15). מחקריהם של סקוט ודשן היו פורצי דרך בתקופתם, התנגדו לתפיסת העיוורון כ"בעיה", וערכו עבודת שדה והיכרות יום יומית עם אוכלוסיית המחקר. עם זאת, הם אינם מתייחסים בצורה ספציפית למגדר/ נשיות בקרב אנשים עיוורים. דשן נוגע בקצרה בנושא זה בסעיף "לקראת נישואין" בפרק "משק הבית". הוא מתאר את הבעיות עימן מתמודדים גברים ונשים עיוורים בקשרי נישואין ועומד על בעיותיהן הייחודיות של נשים בתקשר זה, הסובלות מנחיתות כפולה, בשל היותן נשים ועיוורות (שם, 61). סקוט אינו מתייחס בצורה ספציפית לנשים והספר כתוב ברובו בלשון זכר ("The making of blind man"). בנוסף, סגנון הכתיבה במחקרים אלו בדרך כלל מרוחק וכתוב בגוף שלישי, כמספר/חוקר מן החוץ.

מחקר נוסף, "Blind Spot The Communicative Performance of Visual

"Impairment in Relationships and Social Interaction" (Frame, 2004), שייך לפסיכולוגיה מליסה פרייס, חוקרת לקויות ראייה. מחקרה מתקדם לדעתי צעד נוסף בהבנת חוויותיהם של אנשים עיוורים וכבדי ראייה. הכותבת מתארת את התנסויותיהם מנקודת מבטם ו"קולם" של הנחקרים ומציבה "מראה" מול החברה הרואה לגבי תפיסותיה ויחסה כלפיהם. פרייס מתארת אינטראקציות חברתיות של אנשים עיוורים וכבדי ראייה בעזרת התיאוריה הדרמטורגית של גופמן (Goffman in Frame, 1959, 72), ומנתחת את מערכת היחסים של אדם בעל מגבלת ראייה עם סביבתו כ"משחק" תיאטרלי של "תפקיד", אותו עליו ללמוד לבצע על מנת לקיים תקשורת עם הסביבה הרואה והעיוורת (שם, 8). ספרה דן בעמדתם של אנשים עיוורים ולקווי ראייה לגבי ביטחון עצמי, תפיסת העצמי, ילדות, התבגרות, יחסים רומנטיים, משפחה, ושוק העבודה. הוא כולל ציטוטים וסיפורים אישיים שלה ושל נחקריה, אך היא אינה מתייחסת לתפיסות מגדר, גוף, נשיות ומיניות של נשים עיוורת ולקויות ראייה.

בעבודה זו ברצוני להשתמש בבסיס אותם הניחו מחקרים אלו בנוגע לתפיסה בלתי מהותנית של אנשים עיוורים, ולהביא את קולן של הנחקרות. מחקרים חדשים בארץ, בתחום החינוך המיוחד, מאמצים בסיס עבודה זה ויוצאים מתיאוריה חינוכית הומניסטית, מהלך אותו מובילה פרופ' שונית רייטר, מבית הספר לחינוך באוניברסיטת חיפה (רייטר, 1997, 2004). גישה זו מתמקדת באדם בעל צרכים מיוחדים, באיכות חייו ובמימושו העצמי, לפני התייחסות לחריגותו הפיזית. מחקרים אלו מפנים את תשומת הלב לפרט והוא עצמו הופך ליחידת הניתוח המרכזית ולא סוג לקותו (רייטר, 1997, בתוך: הס, 2007). גישה זו באה לידי ביטוי במחקרו של הס,

"השתלבות תלמידים לקויי ראייה" (2007), בו העריך איכות חיי תלמידים לקויי ראייה ועיוורים המשתלבים בחינוך הרגיל, בזיקה לאקלים בית הספר ועמדותיהם של עובדי ההוראה כלפי שילובם (שם, 17). הס מבקש להפנות את תשומת הלב בחינוך המשלב, מעיסוק בהצהרות אוהדות שילוב לייבנה אמיתית של צרכיהם המיוחדים של תלמידים משתלבים" (שם, 48). המחקר מהווה דוגמא ליישום תיאוריה חינוכית הומניסטית, תוך מתן דגש על הסביבה המשלבת וצרכי הילד עצמו- דרך העיניים שלו, ולא באמצעות מודל רפואי- תפקודי. במקביל ליישום הנחת עבודה זו, אני מעוניינת לענות על מגבלותיהם של מחקרים קודמים, לאמץ את הצעתו של וויט - לתפוס את העיוורון כאפשרות פוליטית בעיצוב תודעה מגדרית ומינית (וויט, 2003, 136) וליישם אותה בזירה חברתית שלא נחקרה עד כה.

דרך ביצוע העבודה – "לזכור דרך הגוף, להבין באמצעות מילים".

(מתוך יומן השדה): "להקשיב. לשים לב לריח הגוף. לקחת קרם ידיים. לא לומר את המילה "לראות". לדבר בקול ברור. לא לשלוח הודעות טקסט -אלא להתקשר. לקחת טייפ. לא חשובים הנגדים. ללכת בצעדים מתאימים, לצד המרואיינת. להוליך ולא למשוך. להקשיב".

משפטים אלו מתארים חוויות שליוו אותי במהלך המחקר. כאשר התחלתי עבודה זו, לא היה לי כל מגע עם אדם עיוור בחיי, וכעת אני מרגישה בנוח בשדה המחקר, ואף שוכחת לעיתים את עיוורון הנשים אותן אני מראיינת. בשיחת הטלפון הראשונה שקיימתי בעבודה זו, חיה, עיוורת מלידה כבת 50, שאלה בצורה ישירה: "את בחורה עיוורת?" הדבר העמיד אותי במבוכה והפתעה. פעמים רבות לאחר מכן חשתי כי לפני שמרואיינת הסכימה לחשוף את סיפורה, היה עלי לעבור מעין "מבחן קבלה" ולהוכיח כי אני יודעת להשתמש בחושים אחרים מלבד הראייה. חלק גדול מהמרואיינות התייחסו לאנשים רואים כבעלי נכות מסוימת, מאחר ובדרך כלל הם מסתמכים בעיקר על הראייה, ולא מפעילים באותה מידה את חושיהם האחרים.

חוויות יום יומיות אלו משדה המחקר יכולות לבוא לידי ביטוי בצורה הטובה ביותר באמצעות מתודולוגיה איכותנית, בהתאם לדיסציפלינה האנתרופולוגית- של עבודת שדה וניתוח תמאטי של החומר האמפירי לצד קריאה וכתובה. ביצוע אתנוגרפיה, הכוללת ראיונות עומק ותצפיות, תואמת לדעתי בצורה הטובה ביותר את מטרות מחקרי, על מנת לבחון את תהליך כינון הזהות הנשית מתוך חוויותיהן של נשים עיוורות, בניסיון להתקרב ככל האפשר לנחקרות ולהבין את המשמעות "להיות אישה עיוורת". בצורה זו, אני מגיעה לשדה המחקר עם שאלות מחקר כלליות ועניין בתחום ספציפי - תהליך כינון זהות נשית בקרב נשים עיוורות וקשר בין המושגים "מגדר", "עיוורון", ו"מבט", במטרה להצמיח תובנות תיאורטיות מתוך השדה עצמו.

אוכלוסיית המחקר כוללת נשים עיוורות מלידה או מגיל צעיר מאד, מעל גיל 20, שהן גם עיוורות מוחלטות, על מנת "לפקח" בצורה הטובה ביותר על תהליך כינון זהות נשית ללא חוש ראייה. במחקר המקדים ערכתי עשרים ואחד ראיונות עומק עם נשים עיוורות מרקע מגוון, ושבע תצפיות באירועים שונים. הנשים שראיינתי נעו בין גילאי 22-66 וכללו נשים מסורתיות, חוזרות בתשובה וחילוניות; נשואות, חד הוריות, גרושות אלמנות ורווקות; ישראליות ועולות חדשות; אשכנזיות ומזרחיות; יהודיות וערביות; בעלות זהות מינית הטרוסקסואלית וחד מינית; ועובדות במקצועות מגוונים כגון מורה למוזיקה, עובדות סוציאליות, מדריכה במוזיאון, מפיקת רדיו, זמרת, סטודנטית ועוד. התצפיות שערכתי היו באירועים ממוסדים כגון חוג לריקודי עם במרכז לעיוור בירושלים, מוזיאון "דיאלוג בחשיכה" בחולון, שיעורי טיפוח בבית חינוך עיוורים בירושלים, הפגנה נגד סגירת ספרייה לעיוורים בנתניה, וכן בזירות חברתיות יום יומיות כגון מקום עבודתן של מרואיינות, בתייהן הפרטיים, בתי קפה, תחנת אוטובוס, חנות בגדים.

בעבודת הדוקטורט בכוונתי לבצע אתנוגרפיה במוסדות לעיוורים כגון "מגדל-אור" בצפון, במרכז לעיוור בחיפה, ובאירועים שונים כגון פעילויות עמותת אתגרים, ובמקביל, לערוך ראיונות עומק עם נשים נוספות. עבודה זו כוללת שעות רבות של נסיעה ברחבי הארץ, שקלוט החומר וניתוחו, והקדשת זמן לקריאה וכתובה.

ראיונות העומק נערכים בצורת ראיון חצי מובנה של סיפור חיים, במטרה לקבל תמונה רחבה ככל הניתן על אספקטים שונים בחיי המרואיינת ולאפשר גמישות ושינוי בהתאם לאופייה וסיפורה האישי. במהלך הראיון אני מכוונת את השיחה בעזרת שאלות הנוגעות בסוגיות של מגדר, מיניות ונשיות, לצד התמודדות עם מגבלת העיוורון, מתוך הנחה כי תחומים אלו שזורים זה בזה. השאלות כוללות, בין השאר, התייחסות למוסדות החינוך בהם למדה המרואיינת, תיאור התמודדות יום יומית עם העיוורון בשגרת החיים, התייחסות להבדל בין גבר עיוור לאישה עיוורת (כיצד המגדר מתווך את המגבלה), התייחסות לתקשורת ולמדיה חזותית ושמיעתית, אפשרויות החסומות בפני המרואיינת עקב העיוורון לצד הזדמנויות הניתנות לה בגינה ועוד.

דגש מתודולוגי בעבודת הכתיבה: ניסיון לכתוב מבט.

(מתוך ביקורת על כתיבתו של ישעיהו קורן, מוסף תרבות וספרות, הארץ): "צל שנופל על מצח, ומיד לאחר מכן על פינה בשדה קוצים, מאפשר לחשוב ולחוות מחדש את הזיקה העמוקה בין אדם לאדמה. החי והדומם, הטבע והתרבות, נשזרים אלה באלה, מתערבבים אלה באלה... גם האבחנה הבסיסית בין פעולה למצב מטשטשת אצל קורן- הפעולה לא תימסר ברציפות אלא תקטע שוב ושוב, תנועות הגוף נעצרות, ממשיכות שוב ונעצרות" (לנדו, 2008).

בנוסף לשיטת המחקר אותה ציינתי, ברצוני להדגיש את אסטרטגיית הכתיבה כמהלך מתודולוגי נוסף, בעל משמעות רבה בעיני. הביקורת על כתיבתו של קורן מלמדת על אפשרות שימוש באסטרטגיית כתיבה בכדי להעביר מסר תכני, כאשר צורת הכתיבה עצמה משרתת את הכותב. בצורה דומה, ברצוני לשים דגש ולהנכיח בכתיבה את הגוף, אותו "גיליתי" מחדש בעבודה זו, כאשר אני נדרשת בעיקר להקשיב, להריח, לגעת, ולאזן דווקא "לתצפת" במובן הרגיל של המילה. טל כוכבי במחקרה, "בין ריקוד לאנתרופולוגיה" (2007), משתמשת בביטוי "תצפית תוך כדי השתתפות" בתיאור עבודת השדה בלהקת המחול הקיבוצית. במחקר זה עלי להתמודד עם מונחים וויזואליים משדה האנתרופולוגיה והתרבות - הרוויים במילה "לראות", ולנסות ליצור שפה חדשה על מנת להעביר את התודעה והבנת המציאות אותה עלי לאמץ בכדי להבין את הנשים אותן אני חוקרת. במחקר זה עלי לבצע מעבר הלך וחזור משדה משמעות בלתי וויזואלי, לזה הוויזואלי; מעבר משדה המחקר- העוסק ברובדי משמעות שאינם וויזואליים, לעבודת הכתיבה- המתרחשת בעבודת העיניים והידיים בדף, בעט ובמסך המחשב.

בנוסף, ברצוני לשים דגש על מיצוב עצמי מול שדה המחקר. מקומי כחוקרת בעבודה זו הינו מורכב ומסועף: אני מתפקדת בו בזמן על תקן אנתרופולוגית/ משתפת פעולה עם הממסד על מנת להיכנס לאתרים שונים כגון בית הספר 'בית חינוך עיוורים' מי שמוליכה לעיתים בצורה פיזית את המרואיינות, אותן אני מלווה בשגרת חייהן/ כמודל של נשיות נורמטיבית (מרואיינות התעניינו לעיתים בפרקטיקות טיפוח נשי אותן אני עצמי מבצעת, על מנת לקבל מדד לנשיות "רואה"/ "רגילה". במהלך הכתיבה אתעכב על תפקידים אלו, ורגעים בהם עלו המיקומים השונים.

תרומה מצופה לקידום המחקר.

חשיבות המחקר נעוצה, בין השאר, בראשונות שבו, כמחקר על אוכלוסיית נשים אשר לא נתקרה בעבר, הסובלת מהדרה כפולה, מתוקף היותן "נשים" ו"עיוורות", והשמעת "קולן" כאסטרטגיית מחקר פמיניסטית. ברצוני לחקור נשים שמעולם לא נחשפו לתהליכי החיברות הוויזואליים, אותם עוברות נשים רואות, המעצבים את תפיסתנו בנוגע לקטגוריות "מגדר", "נשיות" ו"מיניות", ולשאל כיצד ניתן להבין בצורה שאינה וויזואלית מושגים הקשורים ב"תעשיית המגדר", כגון "יופי". אני מאמינה כי "ידע" תרבותי העולה ממיקום חברתי "שולי", שמשחק "מחוז" לסדר החברתי הנורמטיבי, הינו בעל חשיבות אנתרופולוגית וסוציולוגית, ועשוי להיות בעל פוטנציאל חתרני, המערער על קטגוריות חברתיות מקובלות, ומצביע על יחסי כוח בחברה.

חשיבותו של מחקר זה מצויה גם בעיסוק חדש במונח ה"כוח", בשדה בו הוא פועל בצורה שונה מהרגיל, בשדה ללא ראייה, והנשים המצויות בו אינן יכולות לראות בצורה ממשית כוח חברתי. נשים אלו לא באות במגע וויזואלי ישיר עם "מיתוסים" וקטגוריות חברתיות - דבר שעשוי לעודד תתרנות וחשיפה של הסדרים תרבותיים נסתרים מן העין. חוזקו של המיתוס החברתי בכך שהוא "מטובען". מושגים כגון "יופי" ו"נשיות" אינם מטובענים עבור נשים ונערות עיוורות, דבר עמו מבנה הכוח החברתי נאלץ להתמודד. ריצ'רד הלפרין מתייחס בראיון עמו לחברות ומשמוע של קטגוריות מיניות בחברה (הלפרין, 1990):

"אחרי הכול, זו בדיוק המשמעות של לעבור חיברות לתוך מערכת מינית: המוסכמות של אותה מערכת מסגלות לעצמן את האמיתות הפנימיות, הברורה מאליה, של "טבעי". אילו היה בכוחה של המחשבה לשחרר אותנו מן החיברות שלנו, הרי שלא היה זה חיברות מלכתחילה" (שם: 146).

חוזקו של תהליך חברות למערכת מינית, בדומה לחברות לקטגוריה מגדרית, על מבנה הכוח שבו, נעוץ בכך שהוא מצטייר בחיינו כ"אמת מן הטבעי". העיוורון עשוי להדגיש את האלמנט המבני והכוחני של מערכת זו, ובמקביל - להציע פירוק של הטבעי והמובן מאליו, "לשחרר אותנו מן החברות של עצמנו". לצד זאת, ניתן לטעון כי יסודותיה של תרבות אנושית כוללים "סיפור על סיפור", כדוגמת תיאור ותרגום של חלום, תחושות, וריחות למילים. על כן, ניתן לומר כי התרבות האנושית מאומנת בתיאור מילולי והמאמץ החברתי עומד דווקא על שבירת התמלול, והחזרת ה"תחושה". עם זאת, לטענתי, כאשר אנו הופכים את המשמעויות התרבותיות למילים, הן מאבדות מ"טבעיותן". ההבדל בין החברה הכללית לבין נשים עיוורות הוא שנשים אלו צריכות לחבין את הוויזואלי, דרך מילים ופרקטיקות לשוניות ובעיקר דרך אקטים גופניים והחושים האחרים שברשותן. איזה תהליך מתרחש כאשר קבוצת אנשים נמצאת אולי מחוץ להישג ידו של כוח חברתי? האם הכוח "מתעלם" ממנה? האם קבוצה זו, של נשים עיוורות, תעדיף "להצטרף להמון" ולשחק בפנאופטיקון המגדרי כמו נשים וגברים רואים? והאם הן תוכלנה למצוא נתיב יציאה ממנו? שאלות אלו ואחרות ברצוני להרחיב בהמשך מחקרי.

חידושים תיאורטיים נוספים של מחקר זה צינתי בסקירת מצב המחקר ואחזור עליהם בקצרה. במסגרת תחום הידע 'אנתרופולוגיה של נכות' ברצוני לחתור להבנה פרשנית חדשה, של חיי נשים עיוורות עצמן, במסגרת ההנחה כי "נכות"/"עיוורון" מהווים תיוגים חברתיים שאינם נובעים בהכרח מהגבלה הפיזית עצמה, אלא נוצרים בתהליך החיברות. מחקר קודם על אנשים

עיוורים בתחום זה הינו מועט מאד, והדגש בו הושם בעיקר על יחסה של החברה כלפיהם וביקורת על מוסדות החיברות והסטריאוטיפים התרבותיים, ללא התמקדות בנשים עיוורות ותפיסותיהן בנושא מגדר, נשיות ומיניות (שם, Hicks, 1980, קומס, 1985, Lonsdale, 1990, Limay, 2003, Frame, 2004). ברצוני לענות על מגבלות אלו, ולתפוס את העיוורון כאפשרות פוליטית בעיצוב תודעה מגדרית ומינית אלטרנטיבית ע"י בחינתו בנוגע לתפיסותיהן של נשים עיוורות בנוגע לנשיותן ולמיניותן, מנקודת מבטן. בנוסף, ברצוני לבדוק ולאתגר את הנחות העבודה הפמיניסטיות, לפיהן מודל ויזואלי של יופי מהווה את אחד הגורמים העיקריים, בעיצוב מגדר ונשיות בחברה, וכאתר ממשמע ומדכא של נשים, לבחון מחדש את תפיסת המגדר כ"פרפורמנס", של ג'ודית באטלר (באטלר, 1990), ולשאול האם הפרפורמנס המגדרי של נשים עיוורות שונה מזה של נשים רואות.

פריאל במאמרה מצטטת חלק משירו של יהודה עמיחי, "תיירים". שיר זה מבטא בצורה טובה כיצד המושגים "עיוורון" ו"ראייה"/"פיקחון" מתערבבים זה בזה ואינם ברורים. בהיברידיות זו אני נתקלת רבות במחקרי, והיא עשויה להניב תובנות תיאורטיות חדשות בעלות ערך רב. אסיים הצעת מחקר זו בחלק ממילות השיר:

"פעם ישבתי על מדרגות ליד שער במצודת דוד, את שני הסלים הכבדים שמתי לידי. עמדה שם קבוצת תיירים סביב המדריך ושימשתי להם נקודת ציון. "אתם רואים את האיש הזה עם הסלים? קצת ימינה מראשו נמצאת קשת מן התקופה הרומית. קצת ימינה מראשו". "אבל הוא זו, הוא זו!" אמרתי בליבי: הגאולה תבוא רק אם יגידו להם: אתם רואים שם את הקשת מן התקופה הרומית? לא חשוב: אבל לידה, קצת שמאלה ולמטה ממנה, יושב אדם שקנה פירות וירקות לביתו" (עמיחי, 1980, 82).

ביבליוגרפיה

- איריגארי, ל. [1977] (2003). *מין זה שאינו אחד* [מבחר]. ת"א: רסלינג.
- אלאור, ת', שנהב, י. (2002). "יעל העיוורון" וקטסטרופות אחרות: בדיון, ממשות ועבודה סוציולוגית. *סוציולוגיה ישראלית*, 4 (1), ת"א: הוצאת רמות: 193-207.
- באטלר, ג. [1990] (2001). "צרות של מגדר". מכאן, כרך ב', קיץ תשס"א: 219-202.
- בארת, ר. (1998). *מיתולוגיות*. ת"א: בבל.
- גולדברג, ל. (1973). "שירים כרך ראשון". לאה גולדברג כתבים. מרחביה ות"א: ספריית פועלים הוצאת הקיבוץ הארצי: 139.
- גלפז-פלר, פ. (2003). "העיוור שראה את המולד". *נשים עליך שמשון: קורות שמשון (שופטים יג-טז)*, ת"א: משכל.
- דאנדס, א. (1997). "לראות, משמע: להאמין", שוקד משה ודשן שלמה (עורכים). *החוויה הבין תרבותית, מקראה באנתרופולוגיה*, י"ם ות"א: הוצאת שוקן: 31-37.
- דהאן, קלב, ה. (1999). "פמיניזם בין מזרחיות לאשכנזיות". מתוך: *מין מגדר פוליטיקה*. ת"א: הקיבוץ המאוחד, קו אדום: 217-266.
- דשן, ש. (1996). *במקל המתקפל אנתרופולוגיה של נכות*. י"ם ות"א: הוצאת שוקן.
- הלפרין ד. [1990] (2003). "הומוסקסואליות: קונסטרוקט תרבותי: דיאלוג עם ריצ'רד שניידר", יאיר קדר, עמליה זיו, אורן קנר, (עורכים). *מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית*, ת"א: הוצאת מגדרים, הקיבוץ המאוחד: 135-150.
- הס, א. (2007). "השתלבות תלמידים לקויי ראייה- מחקר כמותני". "השתלבות תלמידים לקויי ראייה- מחקר איכותני". *סח"ש- סוגיות בחינוך מיוחד ובשיקום*, כרך 22 (2). חיפה: אחוה: 17-51.
- ואנייה, א. (2003). *לאקאן*. ת"א: רסלינג.
- זיו, ע. (2001). "הצרות המיגדריות של גיודית באטלר". מכאן כרך ב', קיץ תשס"א: 191-201.
- זלצמן, פ. (2008). "יעל רפלקסיביות". בתוך: אדר-בוניס (עורכת) *מבוא לאנתרופולוגיה, מקראה*, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה: 239-257.
- כוכבי, ט. (2007). *בין ריקוד לאנתרופולוגיה*. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית.
- לנדו, ע. (2008). "אוושה לבנה זרמה בין עצי הפרדס, יתושים זמזמו תחת הענפים, בין הגזעים". *תרבות וספרות, הארץ*.
- לנדמן, מ. (1980). *האדם בעיני עצמו, אנתרופולוגיה עיונית*. ת"א: ספריית פועלים.
- מאלווי, ל. [1975] (2006). "עונג חזותי וקולנוע נרטיבי". *ללמוד פמיניזם: מקראה*, ת"א: הוצאת מגדרים, הקיבוץ המאוחד: 118-133.
- מושל, ר. (2005). *נשיות, נכות ומה שביניהם, דילמות של מיניות, נשיות, שיקום ולימינליות אצל נשים שהפכו למוגבלות*. חיבור לשם קבלת תואר "מוסמך", החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית.
- מילס, ש. (2005). *מישל פוקו*. ת"א: רסלינג.
- סאראמאנו, ז. [1995] (2000). *על העיוורון*. תל אביב: הספרייה החדשה, הקיבוץ המאוחד, ספרי סימן קריאה.
- סרט, ז"פ. [1943] (1907). *המבט*. ת"א: רסלינג.
- עמיחי, י. (1980). "יתירים". *שלוה גדולה: שאלות ותשובות, ירושלים ותל אביב*. תל אביב: שוקן: 82.
- פריאל, ב. (2005). "על עיוורון ומגיפה". *נקודת העיוורון*, ת"א: הקיבוץ המאוחד: 28-43.
- פרידמן, א. (1999). "יעל פמיניזם, נשיות וכוח של נשים בישראל", מתוך: *מין מגדר פוליטיקה*. ת"א: הקיבוץ המאוחד, קו אדום: 19-48.
- קומס, ש. (1985). "יגיל ההתבגרות והפרובלמטיקה שבעיוורון". *היבטים פסיכולוגיים בתפקודו של העיוור וליקויי הראייה*. דברים מיום העיון, ירושלים: חטיבת הסטודנטים העיוורים דיקנט הסטודנטים, האוניברסיטה העברית בירושלים: 12-17.
- קמיר, א. (2007). "יעל הזניה מתועדת (פורנוגרפיה) וכבוד האדם". *כבוד אדם וחווה, פמיניזם ישראלי, משפטי וחברתי*. ירושלים: הוצאת כרמל, עמ' 174-215.

- קרקובר, רי. (1985). "הפרעות מוטוריות וקוגניטיביות בהתפתחות הילד העיוור", *היבטים פסיכולוגיים בתפקודו של העיוור וליקוי הראייה*. דברים מיום העיון, ירושלים: חטיבת הסטודנטים העיוורים דיקנט הסטודנטים, האוניברסיטה העברית בירושלים: 4-11.
- רייטר, שי. (1997). *חבר חריג במערכת הרווחה, הבריאות והחינוך*. חיפה: אחווה.
- Bartly, S.L. (1988). "Foucault, Femininity, and the Modernization of Patriarchal Power". *Feminism & Foucault Reflection on Resistance*. Diamons, Irene & Quinby, Lee (Editors). Boston: Northeastern University Press: 61- 87.
- Diamons, I. & Quinby, L. (Editors). (1988). *Feminism & Foucault Reflection on Resistance*. Boston: Northeastern University Press.
- Foucault, M. ,(1977). "Panopticism". *Discipline and punish the Birth of Prison*. New York: Pantheon Books: 195-231.
- Frame, J.M., (2004), *Blind Spot The Communicative Performance of Visual Impairment in Relationships and Social Interaction*, Springfield, Illinois, U.S.A.: Charles C Thomas Publisher, LTD.
- Hekman, J. S. (Editor). (1996). *Feminist Interpretation of Michel Foucault*. Pennsylvania: The Pennsylvania University Press.
- Hicks, S. (1980). "Relationship and Sexual Problems of the Visually Handicapped". *Sexuality and Disability*,3, no.3: 165- 176.
- King. A. (2004). "The Prisoner of Foucault and the Discipline of the Female Body". *Journal of International Women's Studies*, 5.2 (March) :29-40.
- Limaye, S. (2003). "Sexuality and Women With Sensory Disability". *Women, Disability and Identity* ,Hans, A. & Patri, A. (Editors), New Delhi, Thousand Oaks, London: Sage Publication: 89-100.
- Lonsdale,S. (1990). "Self Image and Sexuality". *Women and disability the Experience of Physical Disability among Women*. London: Macmillan Education LTD: 63-80.
- McWhorter, L. (1999). *Bodies & Pleasures, Foucault and the Politics of Sexual Normalization*. Indiana University Press.
- Scott, R.A. (1969). *The Making of Blind Men: A Study of Adult Socialization*. Princeton University, New York: Russell Sage Foundation.
- Sentumbwe, N. (1995). "Sighted Lovers and Blind Husbands: Experiences of Blind Women in Uganda". *Disability and Culture*, Ingstad, B., Whyte, S.R. (Editors), Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press: 159- 173.
- Simmel, G.1997 [1907]. "Sociology of the Senses", *Simmel on Culture Selected Writing*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publication.
- Tremain. S. (2005). "Foucault, Governmentality, and Critical Disability Theory: An Introduction". *Foucault and the Government of Disability*. Tremain, S. (Editor), Ann Arbor: The University of Michigan Press: 1-26.
- Wagner- Lampl, A. & Oliver, G.W. (1994). "Folklore of Blindness". *Journal of Visual Impairment and Blindness*. Vol. 88 (3): 267-277.
- Weber, M. (1994). *Political Writings*. Peter Lassman (Ed). Cambridge: Cambridge UP.
- White, P. (2003). "Sex Education or How the Blind Became Heterosexual". *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 9, (1-2): 133-147.
- Wolf, N. (2002). *The Beauty Myth*. New York: Harper Perennial.

¹ כל השמות המצוינים בהצעת מחקר זו הינם בדויים, על מנת לשמור על פרטיות וחיסיון המרואיינות.

² אתיחס למתודולוגית המחקר בהמשך הדברים.

³ הכותרת, "כלוב זכוכית מגדרי", מהדהדת למושג "תקרת הזכוכית", בו נעשה שימוש בלימודי מגדר, המתאר מחסום בלתי נראה המפלה קבוצת מיעוט כגון נשים (פרידמן, 1999, 20, דהאן-קלב, 1999, 260). וכן למושג הסוציולוגי "כלוב הברזל", אותו טבע מקס וובר ביחס לרציונאליות המודרנית (Weber, 1994).

⁴ המונח "אחיזת העיניים" מתייחס לדברי רולן בארת בנוגע למיתוס, מתוך ספרו "מיתולוגיות": "המיתוס הוא דיבור שנגזל והחוזר. כשהוא מיהזר, הוא אינו מושם בדיוק במקומו הקודם. החטיפה הקצרה הזאת, הרגע הזמקני של אחיזת העיניים, הוא שמהווה את ההיבט המוקפא של הדיבור המיתי. נראה איפה שקשה עד מאד לצמצם את המיתוס מכפנים, שכן עצם הפעולה שעושים כדי להיחלץ ממנו, הופכת בתורה טרף למיתוס" (בארת, 1998, 264). בצורה זו, ניתן בעיני להתייחס לפירוק המובן מאליו, בתהליך כינון זהות נשית בקרב נשים עיוורות, לפירוק המיתוס מ"בחוזק".

⁵ פרקטיקות אלו, הנוגעות להבנת מיניות ונשיות "תקינה", כוללות התייחסות למראה היצוני, ניקיון, צורת הליכה, מידת קרבה גופנית לאנשים אחרים, טיפול בשיער, בחירת בגדים, איפור, פעולות קוסמטיות, תנועה בעזרת מקל או כלב נחייה, הפגנת זוגיות אינטימית ותשוקה מינית ועוד.

⁶ "המטריצה ההטרנסקסואלית"/"פיקציה של קוהרנטיות הטרנסקסואלית" הינם מושגים מכוונים בתיאוריה קווירית, אותם טבעה ג'ודית באטלר, ומשמעותם חפיפה מובנת מאליה ומקובלת כחברה בין מין ביולוגי, מגדר, ותשוקה מינית. הנחה זו יוצרת לדבריה משטור חברתי סביב שתי זהויות מגדריות יציבות ומקוטבות (באטלר, 1990, בתוך: זיו, 2001). אתיחס לדברים אלו בהרחבה רבה יותר בסקירת מצב המחקר.

⁷ המושגים "עיוור" ו"לקוי ראייה" שנויים במחלוקת מבחינה מתודולוגית ופוליטית (White, 2003). בעבודה זו אני מכנה את אוכלוסיית המחקר "עיוורות", כאשר רובן הגדול עיוורות מלידה או מגיל צעיר מאד, מסיבה גנטית או השפעה סכיבתית כגון רשלנות רפואית/ מחלה/ תאונה. בספרות הלועזית מקובל לכנות אנשים לקויי ראייה ועיוורים בשם "Visually Handicapped" (Hicks, 1980) / "Visual Impairment" (White, 2003), ועיוורים מלידה "Congenitally Blind". ברצוני להדגיש כי השימוש במילה "עיוורות" נועד מבחינתי להבדילן מלקויות ראייה, ללא כוונת תיוג/מתן סטיגמה.

⁸ יש לציין כי קיים ויכוח פמיניסטי רחב היקף בנושא אופי ומידת החיבור האפשריים בין משנתו של פוקו לבין תיאוריה ופרקטיקה פמיניסטית (Diamond & Quinby, 1988, Hekman, 1996, McWhorte, 1999, King, 2004).

⁹ באטלר רואה את המגדר כאקט של סימון גופני, המורכב מפרקטיקות ומחזות היוצרים אפקט אשלייתי של גרעין מגדרי פנימי. המגדר המכונן ע"י אקטים ומחזות נקרא "פרפורמנס" ביצועיות, וממזג הופעה חיאטרלית וביצועיים לשוניים, אשר בו זמנית יוצרים ומתארים. לדוגמא, כאשר אישה לובשת שמלה ונועלת נעלי עקב, היא מתארת עצמה כאישה ובה בעת מייצרת עצמה ככזו (באטלר, 1990). לטענתה, הפרפורמנס הינו חזרה מחייבת על נורמות קודמות שאין אפשרות להיפטר מהן מרצון. אלו הן נורמות שמעצבות, מניעות ומשעבדות את הסובייקט הממוגדר, אך גם מהוות מצע שמתוכו עשויים לצמוח התנגדות וחתרנות. נורמות אלו רדופות כל הזמן ע"י חוסר יעילותן, ומכאן המאמצים התכופים לתקן ולהרחיב את תחום השיפוט שלהן.

¹⁰ ניתוח המבט הממשמע, ה- Gaze של פוקו מהווה לדעתי פרשנות מכוונת בהבנת מושג המבט, ממנו קשה מאד להיחלץ. לכן ברצוני להדגיש כי מאמריהם של לאקאן וזימל קודמים לספרו של פוקו בנושא הפנאופטיקות, ועל כן מבטאים משמעות שמאוחר יותר תהיה כמעט בלתי אפשרית. קשה לי להאמין שלאחר ניתוח הפנאופטיקון של פוקו ניתן לומר על המבט כי הוא "אקט מופלא, ייחודי מסוגו, אינטראקציה הדדית בה מתחולל קסם המבט" (זימל, [1907] 1997).

¹¹ הנחונים מובאים מתוך אתר האינטרנט הממשלתי של משרד הרווחה והשירותים התברתיים: <http://www.molsa.gov.il/MisradHarevacha/Disabilities/Blindness>

¹² התמודדותי עם מושגים ויזואליים באנתרופולוגיה במהלך עבודת השדה, כגון "תצפית משתתפת", תואר בפרק המתודולוגי של עבודת הדוקטורט, בו אתיחס לתחושותיי כ"כלואה" בשפה זו, כבואי לבצע תצפית באירועים בהם שותפות נשים עיוורות.